

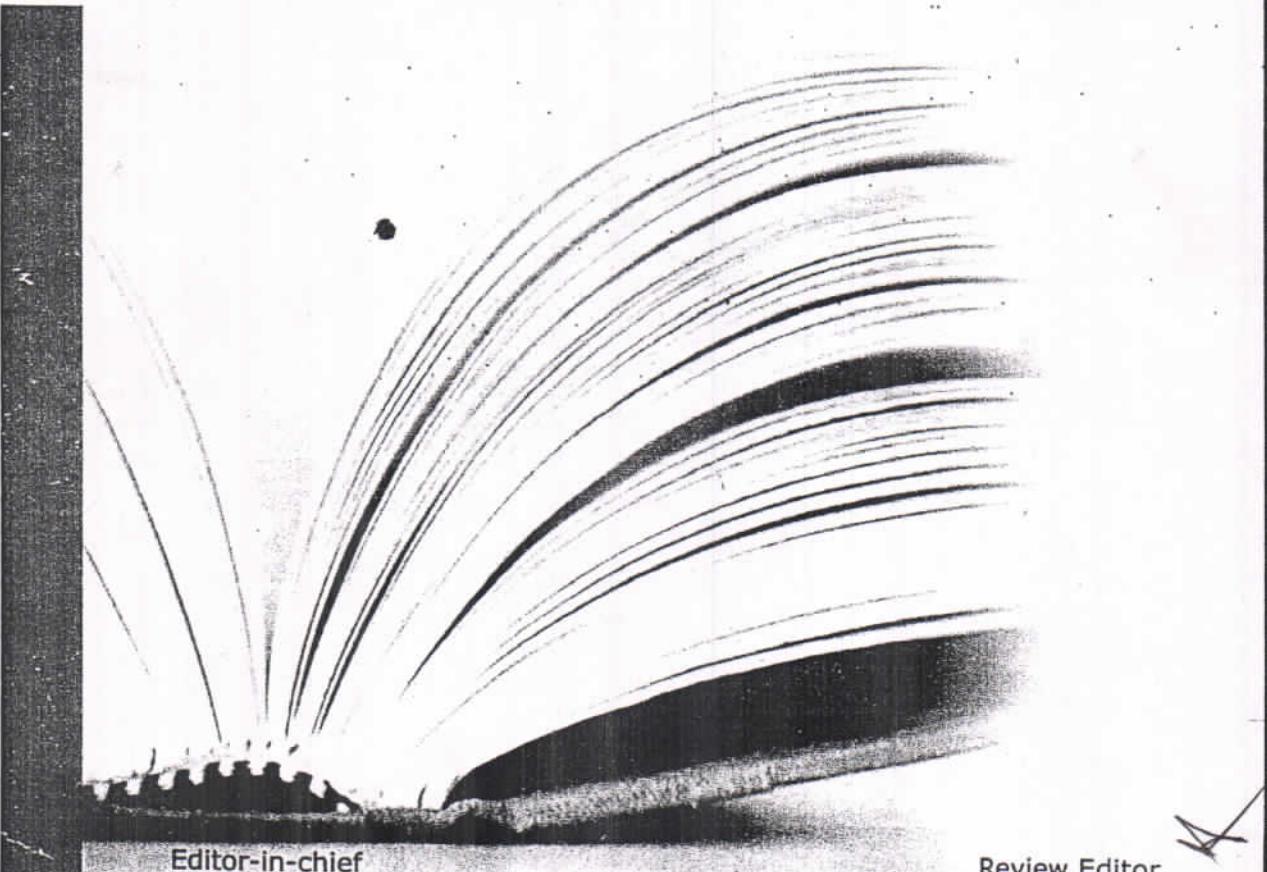
ISSN:2347-2723

Volume 1 , Issue 3 /Oct 2013

Review of Literature

International Recognition Multidisciplinary Research Journal

Editor-in-chief
Dr. Chandravadan Naik

Review Editor
Dr. Arati Nadgouda

REVIEWS OF LITERATURE

Content

ISSN NO:-2347-2723

Volume 1 , Issue 3 / Oct 2013

Sr. No.	Title and Name of The Author (S)	Page No
1	Role Of Iqac In Total Quality Management In Affiliated Colleges In India Prakash M. Herekar	1
2	सुरक्षा परिषदेतील भारताचे स्थायी सदस्यत्व आणि अंतरराष्ट्रीय राजकारण कदम भाघव रामजी	13
3	चारा बँक एक लढा दुष्काळाशी श्रवण .स. माने	17
4	Military Architecture Under The Adilshahis Of Bijapur Mustak Ahammad	25
5	“गोमंतकमुक्ती लंडवातील स्त्रियांचे योगदान” ही. आर. पाटील	31
6	स्त्रियांची सद्यस्थिती –एक चिकिस्तक सदाशिव मारुतीराव गावडे	36
7	Social Reform Movement : Special Reference To Women V.A.Patil	39
8	Shree Kshetra Adamapur :A Study Of A Pilgrimage Centre Varsha Chavan	43
9	History Of Chikotra Project Arvind Chavan	48
10	“श्रीमंत यशवंतराव मुकणे यांचे जळ्हार संस्थानातील शैक्षणिक कार्य ” चंद्रकांत शिवराम गिरी	51
11	राजेमहांडीक घराण्याचा इतिहास: एक अभ्यास D.B. Sawant	54
12	Contribution Of Dalits To Samyukta Maharashtra Movement Janardan K. Kamble	60
13	“वाडी रत्नागिरीचा जोतिबा: पश्चिम महाराष्ट्रातील एक तिर्थक्षेत्र” वनिता गंपू कुंभार	67

“श्रीमंत यशवंतराव मुकणे यांचे जव्हार संस्थानातील शैक्षणिक कार्य”

चंद्रकांत शिवराम गिरी
चंद्राबाई - शांतापा शेंडूरे, कॉलेज हुपरी.

सारांश :

मुंबई प्रांतामध्ये एकूण लहान मोठी १९ संस्थाने होती. परंतु जव्हार संस्थान हे आदिवासी चे संस्थान होते. या संस्थानचा मुळ संस्थापक जयबा मुकणे असून या संस्थानात १९ राजे होऊन गेले. यापेकी जव्हार संस्थानात १६ वे वंशज श्रीमंत पतंगशहा यांनी आपल्या कार्यकिंदित आदिवासी लोकांसाठी शैक्षणिक कार्यास सुरुवात केली. श्रीमंत पतंगशहा हे जन्माने राजे नव्हते तर जव्हार संस्थानातील एका लहानशा नांदगाव या खेडेगावी दि. ३० एप्रिल १८५४ रोजी त्यांचा जन्म झाला^१. त्यांचे मुळ नाव मल्हाराव असे होते. वडिलांचे नांव माधवराव असे होते. मल्हाररावंचे वडील खाऊन पिंडन सुखी होते. जव्हार संस्थानचे १५ वे अधिपती विक्रमशहा हे निपुत्रीक वारल्यामुळे राणी लक्ष्मीबाई यांनी मल्हाराव यांना इ.स. १८६५ मध्ये दत्तक घेतले व त्यांचे नाव पतंगशहा असे ठेवले.

प्रस्तावना :

श्रीमंत पतंगशहा यांचे प्राथमिक शिक्षण जव्हार येथे झाले. पुढे शिक्षणासाठी त्यांना पुणे येथे प्राठविण्यात. आले. इ.स. १८६७ ते १८७६ या कालखंडात पुणे येथे वास्तव्य केले. पुणे येथे कृष्णशास्त्री चिपलुणकर, केरोपंत छत्रे, न्या. महादेव, गोविंद रानडे इ. लोकांचा त्यांना सहवास लाभला^२. १९ व्या शतार्धात मुंबई प्रांतामध्ये जे-जे प्रसिद्ध विद्वान होते. त्या सर्वांचे प्रेम पतंगशहा यांनी संपादन केले. इ.स. १८७६ च्या दरम्यान त्यांनी पुणे सोडले. पुणे सोडल्यानंतर त्यांनी कायद्याचा अभ्यास सुरु केला. त्यासाठी रा.रा. पांडुरंग दातार यांना आपले खाजगी शिक्षक म्हणून नेमले. सर्व शिक्षण पूर्ण झाल्यानंतर दि. २२ जाने. १८७७ रोजी जव्हार संस्थानाच्या कारभाराची सर्वसुत्रे त्यांनी आपल्या हाती घेतली^३. अधिकार प्राप्त झाल्यानंतर त्यांनी स्वतः संस्थानातील प्रत्येक खेड्यापाड्यात, वाड्या, वसत्यावर जाऊन आदिवासी लोकांची सर्व स्थिती संमक्ष पाहिली. सर्व दुखःचे मुळ अविद्या आहे. शिक्षण हे मानवी जीवनाच्या विकासाचे साधन आहे. असे त्यांचे मत बनले होते. शैक्षणिक, सामाजिक आणि संस्कृतिक क्षेत्रात वैचारिक जागृती व परिवर्तन करण्याच्या हेतूने सामाजिक बांधलिकीतून जव्हार संस्थानात त्यांनी आदिवासीच्या शैक्षणिक कार्याला सुरुवात केली. अंधश्रद्धा, रुढी परंपरा, दैनंदी दारिद्र्य, व्यसन, कृपोषण इ. गोष्टी आदिवासीच्या अप्रगतील कारणीभूत आहेत. आदिवासींच्या सामाजिक जीवनातील अद्यान, अंधकार दूर करण्यावर एकच उपाय म्हणजे आदिवासींना चांगले शिक्षण देणे व त्यांना सुसंस्कृत करणे हा उपाय आहे. अनेक लोक शिक्षणापासून वांचीत होते. तेव्हा श्रीमंत पतंगशहा यांनी १८७७ ते १९०५ या कालखंडात जव्हार संस्थानात शालेय शिक्षण सुरु केले^४. प्रत्येक महालाच्या मुख्य गांवी प्राथमिक शाळा स्थापन करून आदिवासी लोकांना मोफत शिक्षण देण्याची त्यांनी सोय केली.

स्वतंत्र्यपूर्व कालखंडात भारतामध्ये बहुजन समाजासाठी शिक्षणाची गरज विचारात घेउन महात्मा फुले, छ. शाहुमहाराज, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, कर्मवीर भाऊराव पाटील, महर्षी धोंडो केशव कर्वे इ.यांनी शिक्षणाला अधिक महत्व दिले होते. परंतु भारतीय आदिवासी जमाती अनेक रुढी-परंपरामुळे गतीशुन्य बनल्या होत्या.

जव्हार संस्थानात शिक्षणाची मुहूर्मेढ श्रीमंत पतंगशहा यांनी रोवली^५. त्यांनी संस्थानात सुरु केलेल्या सर्वशाळा त्याच्यानंतर आलेले राजे कृष्णशहा व नंतर विक्रमशहा यांनी पुढे चालू ठेवल्या.

विक्रमशहानंतर जव्हार संस्थानचा कारभार श्रीमंत यशवंतराव मुकणे यांच्या हाती आला. त्यांनी १९३८ते१९४८ पर्यंत जव्हार संस्थानाचे राजे म्हणून राज्यकारभार केला. त्यांनी १९५२ते१९६२ पर्यंत खासदार म्हणून कार्य केले^६. श्रीमंत यशवंतराव मुकणे यांनी

प्रजाजनात शिक्षण प्रेसार व्हावा याकडे अधिक लक्ष दिले. त्यांनी संस्थानातील शिक्षणातील पोकळी भरून काढण्याचा प्रयत्न केला ! संस्थानात नव्या -नव्या इमारती बांधून जव्हार संस्थानात इंग्रजी शिक्षणाची सोय केली ^१.

जव्हार संस्थानात ११९ गावे होती. प्रत्येक मोठ्या गावात प्राथमिक शाळा सुरु केल्या होत्या . संस्थानात हिंदू , मुस्लीम , ख्रिश्चन , फारशी इ. जातीचे लोक होते. या संवासाठी फक्त ६ माध्यमिक शाळा होत्या ^२. त्यात ब्राह्मण , प्रभु , वाणी, सोनार , शिपी , परीट , मराठा , कोळी , मुस्लीम , हे विद्यार्थी शिक्षण घेत होते

- १) **प्राथमिक शिक्षणाला प्राधान्य :-** आदिवासी समाजाचा शैक्षणिक विकास घडवून आणण्यासाठी श्रीमंत यशवंतराव मुकणे यांनी योजनाबद्द आणखी केलेली दिसते. प्रथम त्यांनी संस्थानात प्राथमिक शिक्षणाचा पाया दृढ करण्याचा निर्णय घेतला, त्यानंतर उच्च शिक्षणापर्यंत वाटचाल करण्याचा निर्णय होता .
- २) **मुलीची शाळा राधा विद्यालय :-** (प्राथमिक) जव्हार संस्थानात राधा विद्यालय प्राथमिक शाळा दि. २३ नोव्हेंबर १८६६ रोजी कृष्णाशहाराजे यांनी स्थापन केली होती ^३. मात्र मुलीची संख्या कमी होती. श्रीमंत यशवंतराव मुकणे यांच्या प्रयत्नामुळे शाळेत मुलीची संख्या वाढू लागली . शाळेत मुलीची संख्या १७८ झाली. याचे श्रेय यशवंतराव यांना द्यावे लागले. त्यांच्या शैक्षणिक घोरणामुळे आदिवाशी समाजात परिवर्तन सुरु झाले. त्यांनी महालाच्या प्रत्येक मुख्य गावी प्राथमिक शाळा स्थापन करून आदिवशी मुलीना मोफत शिक्षण देण्याची सोय केली .
- ३) **कृष्ण विद्यालय (के.व्ही हायस्कूल) :-** आदिवाशी मुलामध्ये शिक्षणाची आवड निर्माण व्हावी यासाठी पतंगशहा यांनी जव्हार येथे मराठी शाळेची स्थापना १८९४ मध्ये केली^४. आज ते कृष्ण विद्यालय म्हणून ओळखले जाते. पूर्वी हे प्राथमिक हे शाळेत जोडले होते. श्रीमंत यशवंतराव मुकणे यांनी एका प्रशस्त अशा माळरानावर निवांत स्थळी त्यांनी इमारतीचे काम सुरु केले. त्यानंतर जव्हार संस्थान १९४८ मध्ये भारतीय संघराज्यात विलीन झाले. तेव्हा एक स्वतंत्र ट्रस्ट स्थापन केला. काही निधी राखून ठेवला. त्यातून इमारतीचे बांधकाम पूर्ण केले. आदिवासी मुलाना चांगले शिक्षण मिळावे म्हणून के. व्ही. हायस्कूलच्या नवीन इमारतीसह इ.स. १९६९ मध्ये जव्हारच्या राजाने हे हायस्कूल नाशिकच्या गोखळे शिक्षण संस्थेच्या ताब्यात दिले^५. हायस्कूल जवळ वस्ती गृहाची सोय केली. त्यामुळे डॉगरद-यातील आदिवाशीच्या मुला-मुलीच्या शिक्षणाची सोय झाली.
- ४) **उर्दूशाळा :-** जव्हार संस्थानात ११०मध्ये उर्दूशाळाची स्थापना झाली होती. पण त्यासाठी स्वतंत्र इमारत नव्हती. तेव्हा श्रीमंत यशवंतराव मुकणे यांनी स्वतंत्र श्रीमंत यशवंतरा मुकणे यांनी स्वतंत्र इमारतीची सोय करून दिली. त्यामुळे मुस्लीम मुला-मुलीची सोय झाली.
- ५) **विक्रमशाहा वस्तिगृहाची स्थापना :-** जव्हार संस्थान हे डॉगराळ भागात असल्यामुळे तेथे दलणवळणाचा अभाव होता . मुले शिक्षण घेत नव्हती. तेव्हा आदिवासी मुला-मुलीच्या शिक्षणासाठी वस्तिगृहाची आवश्यकता भासू लागली. तेव्हा श्रीमंत यशवंतराव मुकणे यांनी जव्हार येथे इ.स. १९४४ मध्ये विक्रमशाहा नावाचे वस्तिगृह स्थापन केले. या वस्तिगृहात ३० विद्यार्थ्यांनी प्रदेश घेतला होता^६. या वस्तिगृहात आदिवासीच्या मुलांची राहण्याची , जेवणाची , कपड्याची पाठ्यपुस्तकांची मोफत सोय केली. त्यामुळे आदिवासी मुला-मुलीमध्ये शैक्षणिक जागृती घडू लागली.
- ६) **पौढ शिक्षण :-** संस्थानातील आदिवासी लोक निरक्षर होते. त्यांच्यासाठी श्रीमंत यशवंतराव मुकणे यांनी संस्थानात ६ ठिकाणी पौढ शिक्षण सुरु केले. आदिवाशी लोकांना वाचने व लिहाने एवढेच शिकवले. या पौढ शिक्षणात स्वीयांचाही समावेश करून घेतला . त्यामुळे पौढाची संख्या वाढत गेली ती इ. स. १९४६ मध्ये १०० होती ^७. पौढ शिक्षणामुळे आदिवासी समाजाचे साक्षरतेचे प्रमाण वाढत होते .
- ७) **शारीरिक शिक्षण :-** मानवी शरीराच्या मजबूत राहण्यासाठी शारीरिक शिक्षणाची गरज असते. ही गरज ओळखून आदिवाशीच्या मुलाची शारीरिक क्षमता वाढवण्यासाठी राजधानी जव्हार येथे के.व्ही हायस्कूल मध्ये शारीरिक शिक्षणाची सोय केली. खेळामध्ये भारतीय खेळांना प्राधान्य दिले. उदा. व्हॉलीबॉल फुटबॉल व इतर भारतीय खेळ मुलीसाठी राधा विद्यालयात शारीरिक शिक्षण दिले जाते होते.

- ८) बालवीर शिक्षण :- आदिवासीच्या मुलांना चांगली शिस्त लागावी म्हणून श्रीमंत यशवंतराव मुकणे यांनी आपल्या संस्थानात बालवीर शिक्षण चालू केले हे बालवीर शिक्षण "बालवीर असोसिएशन मुंबई" यांच्या मार्फत जव्हार संस्थानात दिले जात असे बालवीर शिक्षणासाठी जव्हार राजधानीच्या आसपासच्या खेड्यातील लोक व विद्यार्थी येत असत. बालवीर शिक्षणामुळे आदिवासी लोकांना व विद्यार्थ्यांना शिस्त लागली.
- ९) संस्कार केंद्र :- आदिवासी समाजातील स्पृश्य अस्पृश्य हा भेद नष्ट व्हावा या उद्देशाने मिंवंडी येथे १९४७-४८ मध्ये संस्कार केंद्र स्थापन केले. आदिवासी समाजात नाट्य महोत्सव, क्रिडा महोत्सव, श्रमदान, प्रदर्शन, शिक्षक संमेलने इ. उपक्रमाच्या साहाय्याने शैक्षणिक विकास करण्यात आला.
- १०) महाविद्यालयीन शिक्षण :- जव्हार संस्थानात श्रीमंत यशवंतराव मुकणे यांनी उच्च शिक्षणासाठी /महाविद्यालयीन शिक्षणासाठी प्रयत्न केले. पण त्यांच्या कार्याला यश प्राप्त झाले नाही. कारण येथे दलणवळणाची सोय नव्हती. शिवाय महाविद्यालयीन शिक्षण म्हणजे पांढरा हाती पोसण्यासारखे होते. त्यांनी प्राथमिक शिक्षणावरच भर दिला. पण त्यांच्या सहकायांनी नाशिक येथील गोखले शिक्षण संस्थेच्या मदतीने १९८४ मध्ये जव्हार येथे उच्चशिक्षणाची सोय केली. आज या महाविद्यालयात अनेक आदिवासी मुले - मुली शिक्षण घेत आहेत.
- ११) व्यवसायिक शिक्षण :- आदिवासी समाजात दारिद्र्य असल्यामुळे त्यांना व्यवसाय उपलब्ध व्हावा यासाठी त्यांना व्यवसायिक शिक्षण मिळावे यासाठी श्रीमंत यशवंतराव मुकणे यांच्या प्रयत्नातून महाराष्ट्र शासनाने जव्हार येथे औद्योगिक प्रशिक्षण संस्था सन १९८४ मध्ये स्थापन केली. आज जव्हार परिसरातील अनेक आदिवासी मुले व मुली औद्योगिक प्रशिक्षण घेत आहेत.

मूल्यमापन : - १० जून १९४८ रोजी जव्हार संस्थान भारतीय संघराज्यात विलीन झाले. श्रीमंत यशवंतराव मुकणे यांच्या प्रयत्नामुळे आज जव्हार परिसरातील शैक्षणिक विकास झाला आहे. श्रीमंत यशवंतराव मुकणे यांची दखल घेऊन महाराष्ट्र शासनाने प्राथमिक व माध्यमिक शाळां व्यतिरिक्त आदिवासी शासकिय आश्रम शाळा सुरु केल्या आहेत. महाराष्ट्र शासन आणि विविध सेवा भावी शैक्षणिक संस्थांच्या मदतीने आदिवासीच्या शैक्षणिक विकासात वाढ होत आहे.

- १) दिमोटे गंगाधर आणणाजी, कै. श्रीमंत महाराज पतंगशहा राजेसाहेब, संस्थान जव्हार यांचे चरित्र - पृ. ११.
- २) कित्ता पृ. १७
- ३) कित्ता पृ. १९
- ४) शेख असलम, शब्दालय दिवाळी अंक - पृ-२५
- ५) दिमोटे गंगाधर आणणाजी, कै. श्रीमंत महाराज पतंगशहा राजेसाहेब, संस्थान जव्हार यांचे चरित्र - पृ. ३३.
- ६) चाबूकस्वार युसुफ याकूब, (वय वर्ष ७८) यांची मुलाखत ३ नोव्हेंबर २००८ स. ११.३० जव्हार.
- ७) मुकणे दयानंद जव्हार दर्शन - पृ. ५२
- ८) वैद्य विष्णू दिनकर, जव्हार संस्थानचा भूगोल व त्यांची ऐतिहासीक माहिती पृ. १९
- ९) मुंबई पुराभिलेखागार, जव्हार स्टेट अॅडमिनीस्ट्रेशन रिपोर्ट - १९४४ पृ. १९
- १०) मुकणे दयानंद जव्हार दर्शन - पृ. १०७
- ११) कित्ता पृ. १०८
- १२) मुंबई पुराभिलेखागार, जव्हार स्टेट अॅडमिनीस्ट्रेशन रिपोर्ट - १९४५-४६ पृ. २०
- १३) कित्ता पृ. २१
- १४) डिंगोरे कृष्णाजी रामचंद्र, यांची मुलाखत, ३ नोव्हेंबर २००८ दु. ३.०० वा. जव्हार